

УДК 316.62:811.521

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v045.2023.19>**Т. М. Іванець**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3248-5033>

кандидатка політичних наук,

завідувачка кафедри філософії та соціології

Маріупольського державного університету

ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ РИС НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ НАРОДУ В МОВІ: ЯПОНСЬКИЙ КЕЙС

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з взаємозв'язком національного характеру народу та його мовою, сьогодні не втрачають своєї актуальності, а для України, в умовах повномасштабного російського вторгнення, взагалі набувають особливого значення. Російська пропаганда активно використовує мовне питання для маніпуляції поглядами людей, особливо на тих територіях, де традиційно проживала значна кількість російськомовних українців. Паралельно з цим всередині самої України загострюється діалог щодо ролі української мови у формуванні національної ідентичності. Тому, в контексті всього цього, проблема взаємозв'язку національного характеру та національної мови знову виходить на порядок денний.

Японія являється унікальною країною, для якої є характерними наступні риси: одна мова, якою користується переважна більшість населення; мінімальний рівень експансії з боку інших мов та культур протягом історичного розвитку; відсутність тривалих історичних періодів, коли значні японські території були розділені під владою іноземних держав – саме тому вона є ідеальним об'єктом дослідження, на основі якого можна зробити висновки щодо рівня відображення національного характеру народу у мові та мовленнєвих конструкціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вже існує значний науковий доробок, присвячений питанням, пов'язаним з японським національним характером та японською мовою: особливості японського національного характеру досліджували Д. Дж. Рівверс, Р. Бенедікт, О. Кобилянська; вплив історичних факторів на формування національного характеру японців аналізував Н. Онісі; національну специфіку японської мови вивчали Л. Куліберг, Д. Дж. Рівверс; прояви гендерних особливостей в японській мові розглядалися О. Кобелянською, І. Шепельською; особливостям використання ввічливих форм в японській мові присвячені роботи Р. Медхарста, Т. Свердлової, О. Колесникової. При цьому недостатньо вивченим залишається питання взаємозв'язку національного характеру та мови.

Метою статті було проаналізувати особливості відображення рис національного характеру японців в сучасній японській мові.

Виклад основного матеріалу. Питання взаємозв'язку мови та національного характеру вперше знайшли повноцінне відображення на початку XIX століття в творчості В. фон Гумбольта, який висунув тезу про те, що мова являється зовнішнім проявом духу народу. Зв'язок між мовою та народом є настільки тісним, що його ментальна індивідуальність (характер) та форма мови є залежними одна від одної та не можуть існувати одна без одної. Для розуміння національного характеру цікавими є дві концепції нації французького філософа Ернеста Ренану: нація як акт політичної волі та нація як культурна, мовна та етнічна сутність. В контексті питання зв'язку мови та національного характеру ми звертаємося саме до другого підходу до розуміння нації. Японський дослідник кінця XIX століття Уеда Кадзутосі наголошував, що мова є символом спільного духу тих людей, які нею розмовляють, таким чином японську мову можна вважати духовною кров'ю японського народу [1].

Питання зв'язку національного характеру та мови актуалізувалося та вийшло на новий рівень в умовах лінгвістичного повороту, який відбувся в середині XX століття та ознаменував зміщення акцентів дослідників, що працюють в різних напрямках (психологів, соціологів, філософів тощо), на вивчення ролі мови у розвитку всіх суспільних процесів. Засновник структуралізму Ф. де Соссюр сформулював тезу про те, що, з одного боку, звичай нації відбиваються в її мові, з іншого боку, сама мова значною мірою формує націю. Концепція Ф. де Соссюра значним чином вплинув на подальші дослідження взаємозв'язку мовлення з мисленням, національною ідентичністю, національним характером [2].

Перед тим, як досліджувати особливості відображення національних рис японців в мовленнєвих конструктах японської мови, необхідно визначитися зі структурними елементами японського національного характеру. Існують різні підходи до розуміння цього питання. Заслугує уваги концепція японської душі, яку виклав

у своїх працях професор Мінамі Хіроші. Ця концепція багато у чому спирається на підходи З. Фрейда та К. Юнга та передбачає зображення японського національного характеру у вигляді концепту «японського еґо», яке формується з трьох кіл: перше внутрішнє коло – негативні риси японського національного характеру (скромність, слабохарактерність, боязкість, сором'язливість, ніяковість, песимізм, невпевненість у власних силах, брак наполегливості у відстоюванні своїх прав, комплекс неповноцінності); друге коло – позитивні якості японського національного характеру (кмітливість, розсудливість, ввічливість, дбайливість при виконанні будь-яких справ, піклування про ближніх, прагнення уникати конфліктів); третє зовнішнє коло – позитивні якості японського національного характеру, які сприяють розвитку японського суспільства (працелюбність, прагнення до гармонійних стосунків із навколишнім світом, схильність до кропітких наукових досліджень) [3].

Ґрунтовним та цікавим є підхід американської дослідниці Рут Бенедікт, викладений в її праці «Хризантема та меч: моделі японської культури». Р. Бенедікт виокремлює наступні риси національного характеру японців: відданість існуючим традиційним ієрархічним стосункам в суспільстві, професійному колективі, родині тощо (上下 дзьоґе); визнання зобов'язань, боргу перед батьками, державою, колективом тощо, який треба сплатити (恩 он); щирість, яка проявляється у відданості кодексу поведінки, відмові від переслідування власної вигоди (真 макото); гідність та самоповага, які проявляються у слідуванні встановленим правилам, щоб не нашкодити собі (自重 дзітьо); культура сти́ду, яка встановлює пріоритетність сти́ду над провинною (恥 хаджі); самодисципліна, яка передбачає відсутність поступливості до самого себе (修養 сґюґо) [4].

Також серед основних рис японського національного характеру виокремлюють пріоритет групи над індивідом (групових інтересів над особистими), чесність та відданість порядку й законам, дисциплінованість, нелюбов до іноземців та іноземного, велику роль ввічливості [5].

Відображення ключових рис національного характеру японців в японській мові (усній та писемній) прослідковується доволі чітко. До проявів традиційності та поваги до власного минулого в мові можна віднести збереження унікальної та доволі складної японської писемності, яка формувалася та розвивалася протягом тривалого історичного періоду, починаючи ще з V століття (коли китайські ієроґліфи вперше були завезені в Японію). Сучасна японська писемна мова складається з трьох систем письма: канзі (ієроґліфи) та двох складових абеток (хіраґана та катакана).

На початку розвитку писемності в Японії офіційною у діловій переписці виступала саме китайська мова, але згодом китайські ієроґліфи почали використовувати для запису власної мови, адаптуючи їх звучання до японської фонетики – виникає так зване китайське читання канзі (онґіомі). В умовах поширення писемної мови значення китайських ієроґліфів поступово починають перекладати на японську мову – формується японське читання канзі (кунґіомі). Ці два варіанти читання ієроґліфів існують і в сучасній японській мові, зокрема зберігається сформоване історично відношення до китайського варіанту як до більш офіційного та високого, навіть не дивлячись на тривале політичне протистояння Японії та Китаю. Варіанти слів, що вимовляються відповідно до онґіомі, мають більш формальне значення та використовуються в офіційній мові, документах тощо, а ті варіанти, які читаються відповідно до кунґіомі (мають суто японське походження), характерні для більш простої та побутової мови. Наприклад, слово «автомобіль» в японському варіанті читання 車 (курума) частіше використовується в розмовній мові, а в китайському варіанті 自動車 (дзідо:ся) – в офіційній мові, саме тому автомобільний завод – 自動車会社 (дзідо:ся каіся), а не 車会社 (кумума каіся). Схожу ситуацію можна прослідкувати щодо терміну, який позначає ритуальне самоґубство самурая шляхом розрізання живота. Офіційна назва цього ритуалу звучить відповідно до китайського варіанта читання – 切腹 (сеппуку), японський варіант вимови – 腹切り (харакірі), який до речі є більш поширеним у західних перекладах, вживається лише в побутовій мові та має зневажливий відтінок.

Серед особливостей японського національного характеру можна також відзначити відданість ієрархічним стосункам в суспільстві. Дотримання ієрархії прослідковується і у мові. Загальновідома японська ввічливість також реалізується в контексті ієрархічних відносин. Використання мовленнєвих форм на пряму залежить від соціального статусу співрозмовників, їх віку, статі тощо. Вибором форми мовлення можна продемонструвати своє ставлення до співрозмовника, зацентувати увагу на наявній соціальній дистанції. В японській мові існує три основних стилі мовлення: простий, нейтрально-ввічливий та ввічливий (кеґо). Простий стиль мовлення використовують люди, які мають рівний соціальний статус та вік (наприклад, друзі). Нейтрально-ввічливе мовлення найчастіше використовується в офіційному спілкуванні та демонструє наявність певної дистанції між людьми (наприклад, колеги). Ввічливий стиль формується за допомогою цілого арсеналу інструментів: спеціальна ввічлива лексика, шанобливі конструкції (вони використовуються лише відносно співрозмовника, але ніколи

відносно себе – наприклад, ввічливі суфікси – сан, – сама, – семпай (відносно наставників), – сенсей (відносно авторитетних осіб, таких як вчителі, лікарі, письменники, юристи, політики), скромні форми (їх використовують, коли говорять про себе або про представників найближчого кола), спеціальні префікси [8].

Чоловічий та жіночий варіант мовлення, який зберігається в сучасній японській мові, є також одночасно проявом як традиційності, так і відданості ієрархічним стосункам. До відмінностей між чоловічою та жіночою мовою можна віднести використання різних займенників (наприклад, чоловіки використовують для позначення себе займенники 俺 (оре), 僕 (боку), жінки – займенник あたし (атасі); застосування відмінних прикінцевих часток (наприклад, чоловіча стверджувальна частка だ (да) та жіноча стверджувальна частка わよ (вайо)). Також існують спеціальні синоніми для позначення якостей чоловіків та жінок: так красивий відносно чоловіка かつこいい (каккоіі), а відносно жінки きれい (кірей). Крім цього, чоловіки при неофіційному спілкуванні частіше використовують прості форми, жінки – нейтрально-ввічливі [6].

Значення соціальної ієрархії підкреслюється і за допомогою складової абетки хірагана. Офіційно на сучасному етапі вона слугує для написання граматичних елементів, але при цьому її також використовують у писемному мовленні малоосвічені верстви населення та діти, які лише почитають вчити письмо. Якщо повернутися до історії, то у IX столітті саме складова абетка лягла в основу жіночого стилю письма (водночас чоловіки продовжували користуватися ієрогліфами, вважаючи це проявом більш високого рівня освіти та статусу). Таким чином, навіть зараз використання певного варіанту писемного мовлення свідчить про місце людини в соціальній ієрархії.

Японія тривалий час була однією з найбільш ізольованих країн світу. Починаючи з XVII століття японське керівництво реалізовувало офіційний політичний курс на самоізоляцію, від якого відмовилися лише в період реставрації Мейдзі наприкінці XIX століття. В рамках цього курсу існували заборона для японців залишати країну та жорсткі обмеження для виїзду в Японію іноземців. Це сприяло формуванню такої специфічної національної риси японців як недовіра та нелюбов до всього іноземного, яка знайшла відображення і в японській мові. Для запису іноземних слів, понять, імен існує спеціальна складова абетка – катакана. Подібного явища ми не знайдемо в жодній іншій мові світу. Використання катакани дає можливість людині з першого погляду зрозуміти, що вона має справу з чимось іноземним, неяпонським. Треба зазначити, що катаканою пишуться імена не лише іноземців, але в деяких випадках

й імена етнічних японців, для яких існує усталене написання за допомогою канзі (наприклад, ім'я Кадзуо Ісігуро, автора роману «Залишки дня», який покинув Японію у віці 5 років та являється громадянином Великобританії). Подібне написання є демонстративним та має на меті показати, що ці люди втратили японську ідентичність та не являються справжніми японцями [7].

Також мовленнєвим проявом нелюбові до іноземців є доволі поширене в неофіційному спілкуванні слово 外人 (гайдзін), яке вживається відносно іноземців в зневажливому значенні. Треба відзначити, що до іноземців в Японії відносять і дітей, що народилися в змішаних шлюбах (один з батьків не японець), навіть якщо вони з народження постійно проживають в Японії. Відносно них використовують слово ハーフ (хафу) – напівяпонець (від англ half – половина), яке також має зневажливе значення.

Важливу роль в житті японців відіграють такі поняття як обов'язок та зобов'язання, що також знайшло своє втілення в мові. Для японського національного характеру є характерним такий концепт як «тягар вдячності», який передбачає, що надання людині певної послуги змушує її відчувати себе винною та зобов'язаною. В контексті цього не дивно, що одні і ті самі мовленнєві конструкції перекладаються і як «дякую», і як «вибачте» (бо став для людини, яка надає послугу, тягарем) – наприклад, すみません (сумімасен), 忝い (катадзікенай), お世話になりました (осеванінарімасіта) [4].

Також «тягар вдячності» прослідковується відносно батьків та країни. Щодо батьків прояв концепту вдячності можна знайти в спеціальних ввічливих формах слів, які означають батько – お父さん (ото:сан) та мати – お母さん окасан [4]. Втілення «тягарю вдячності» щодо держави можна спостерігати у мовленнєвих конструкціях, які використовуються стосовно імператора. Сходження імператора на престол супроводжується початком нової епохи, в назві якої традиційно виражаються ті сподівання, які пов'язують з новим імператором. Наприклад, вступ на престол імператора Нарухіто у 2019 році розпочав епоху Рейва (令和) – ієрогліфи перекладаються як «ера гарної гармонії» та виражають сподівання на порядок, гармонію та мир. Також при згадуванні імператора використовується спеціальний варіант ввічливого стилю – сайко: кейго, який також є уособленням «тягарю вдячності» перед імператором, як символом держави. Сайко: кейго передбачає використання спеціального ввічливого суфікса 天皇陛下 (тенно: хейка), який застосовується лише відносно імператора, та ряду спеціалізованих слів замість звичайних: 崩御 (хо:гьо:) – смерть, 行幸 (гьо:ко:) – поїздка куди-небудь за межі палацу, 巡幸 (дзюкко:) – відвідування

імператором декількох місць, 竜顔 (рю:ган) – обличчя тощо [9].

Для японського національного характеру є притаманним культ поклоніння красі та трепетне ставлення до природи, що у мові проявляється у вигляді існування таких лексичних конструкцій як 花見 (ханамі) – милування квітами або сакурою, 月見 (цукімі) – милування місяцем, 雪見 (юкімі) – милування снігом. Велику роль відіграє і образне мислення, яке пов'язано зокрема з типом писемності – ієрогліфи мають не лише смислове значення та фонетичну функцію, але й виконують естетичну роль. Підтвердженням цього є популярність та поширеність в Японії мистецтва каліграфії, яку також можна вважати рисою національного характеру.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз підтвердив тезу про те, що основні риси національного характеру народу знаходять відображення в його мові. Чим довшу історію має народ, тим яскравіше його національні особливості та національна ідентичність знаходить віддзеркалення в мовленнєвому вимірі. Основні унікальні характеристики японської мови являються уособленням характерних рис національного характеру японців: відданість традиціям – збереження складної системи писемності, яка існує протягом століть (не дивлячись на загальні світові тенденції все спрощувати); відданість соціальній ієрархії – збереження наявної системи стилів мовлення (простий, нейтрально-ввічливий та ввічливий), яка дає змогу відслідковувати та підкреслити соціальний статус людини; недовіра та нелюбов до іноземного – існування окремої абетки для запису іноземних слів. Національний характер та мова являються тими поняттями, які не лише не можна протиставляти один одному, а навпаки – вони виступають як єдине ціле та доповнюють один одне. Саме тому не можна говорити про націю та національну ідентичність без прив'язки до національної мови, яка є втілення досвіду народу та його національного характеру.

Література

1. Rivers D. J. Japanese national identity and the positioning of English as opportunity or obstruction. *Contemporary Japan*. 2021. Volume 33. Issue 1. Pp. 41–56. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/18692729.2020.1792188> (дата звернення: 11.01.2024)
2. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sosjur_Ferdynan_de/Kurs_zahalnoi_linhvistyky.pdf? (дата звернення: 11.01.2024)
3. Кобелянська О. Японський жіночий характер у дзеркалі національної літератури (поетія). URL: <https://mova.knu.ua/wp-content/uploads/2020/02/19-3.pdf> (дата звернення: 11.01.2024)

4. Benedict R. The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture. URL: <https://www.berose.fr/IMG/pdf/1947-chrysanthemum.pdf> (дата звернення: 11.01.2024)

5. Culiberg L. Japanese Language, Standard Language, National Language: Rethinking Language and Nation. *Asian Studies*. 2013. Volume I (XVII). Issue 2. Pp. 21–33. URL: https://www.researchgate.net/publication/270031714_Japanese_Language_Standard_Language_National_Language_Rethinking_Language_and_Nation (дата звернення: 11.01.2024)

6. Шепельська І. Гендерні відмінності в офіційно-діловому мовленні японської мови. *Східний світ*. 2016. № 2–3. С. 153–157. URL: <https://oriental-world.org.ua/en/Archive/2016/2-3/17> (дата звернення: 11.01.2024)

7. Onishi N. Letter from Asia. Japan and China: National Character Writ Large. *The New York Times*. 17 March 2004. URL: <https://www.nytimes.com/2004/03/17/world/letter-from-asia-japan-and-china-national-character-writ-large.html> (дата звернення: 11.01.2024)

8. Свєрдлова Т. Г., Колесникова О. В. Перспективи збереження і розвитку традиційних лексико-граматичних форм ввічливості в сучасній японській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Випуск 52. 2015. С. 237–240. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32258973.pdf> (дата звернення: 11.01.2024)

9. Richard Medhurst. Talking About The Emperor in Japanese. *Nippon.com*. 2016.N 2. URL: <https://www.nippon.com/en/nipponblog/m00113/> (дата звернення: 11.01.2024)

Анотація

Іванець Т. М. Особливості втілення рис національного характеру народу в мові: японський кейс. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу особливостей відображення рис національного характеру народу в його мові на прикладі японського кейсу. Відзначено, що вперше питання взаємозв'язку національного характеру народу та його мови знайшло відображення у творчості В. фон Гумбольта, його напрацювання розвинули французький філософ Е. Ренан та японський дослідник У. Кадзутоші, на новий рівень ця проблема вийшла в умовах лінгвістичного повороту, знайшовши втілення в концепції Ф. де Сосюра, згідно з якою звичай нації відбиваються у її мові, а сама мова значною мірою формує націю. Вивчено основні підходи до визначення особливостей національного характеру японців, серед яких концепція М. Хіроші (три кола японського еґо), підхід американської дослідниці Р. Бенет, яка виокремлювала серед японських національних рис відданість ієрархічним відносинам; визнання зобов'язань перед родиною, країною, суспільством, що треба сплатити; щирість; гідність та самоповага; самодисципліна. На основі проведеного дослідження виявлено механізми втілення рис японського національного характеру в мові: традиційність – у відданості складній системі письма, збереженні більшої офіційності китайських елементів в японській мові (у порівнянні

з японськими); ієрархічність в суспільстві – в існуванні різних стилів мовлення (з різним рівнем ввічливості), збереженні жіночого та чоловічого варіанту мови, взаємозалежність соціального статусу та мови, що використовується; недовіра та нелюбов до всього іноземного – у наявності спеціальної складової абетки для запису іноземних слів (щоб підкреслити, що вони чужі), спеціальних слів для позначення іноземців, що мають зневажливе значення; спеціальна лексика та форми, що демонструють велику роль в житті таких понять як обов'язок та зобов'язання; образне мислення та культ краси як частина національного характеру, які також знаходять втілення в мові та видах мистецтва, пов'язаних з мовою (каліграфія).

Ключові слова: Японія, суспільство, національний характер, мова, взаємозв'язок мови на національного характеру.

Summary

Ivanets T. M. Peculiarities of the embodiment of features of the national character of a people in language: the Japanese case. – Article.

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of reflecting the features of the national character of a people in its language on the example of the Japanese case. It is noted that for the first time the issue of the relationship between the national character of a nation and its language was reflected in the work of

W. von Humbolt, his work was developed by the French philosopher E. Renan and the Japanese researcher U. Kazutoshi, and this problem reached a new level in the context of the linguistic turn, being embodied in the concept of F. de Saussure, according to which the customs of a nation are reflected in its language, and the language itself largely forms the nation. The main approaches to defining the peculiarities of the Japanese national character are studied, including the concept of M. Hiroshi (three circles of the Japanese ego), the approach of the American researcher R. Benet, who singled out among the Japanese national traits: devotion to hierarchical relations; recognition of obligations to family, country, society that must be paid; sincerity; dignity and self-respect; self-discipline. The study reveals the mechanisms of embodiment of the Japanese national character features in the language: traditionalism – in the devotion to a complex writing system, preservation of Chinese elements in the Japanese language (in comparison with Japanese ones); hierarchy in society – in the existence of different styles of speech (with different levels of politeness), preservation of female and male versions of the language, interdependence of social status and the language used; distrust and dislike of everything foreign – in the presence of a special component.

Key words: Japan, society, national character, language, interrelation of language and national character.